

Палмира Легурска

СЪПОСТАВИТЕЛНО-ТИПОЛОГИЧЕН АНАЛИЗ НА ВТОРИЧНАТА НОМИНАЦИЯ НА ПРЕДМЕТНИТЕ ИМЕНА В БЪЛГАРСКИ, РУСКИ, СРЪБСКИ, ЧЕШКИ, ФРЕНСКИ И АНГЛИЙСКИ ЕЗИК

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА НА ПРОЕКТА.

Проектът “Съпоставително-типологичен анализ на вторичната номинация на предметните имена (върху материал от български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език)” се разработва като част втора на рамковата тема “Фрагменти от езиковата картина през призмата на вторичното назоваване (върху материал от български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език)¹”.

¹Проектът е представен основно в следните статии: **Легурска, П., Д. Веселинов.** Съпоставка на лексикалните картини през различни еталони tertium comparationis. – Български език, 2001 – 02, № 2, 51 – 63; **Легурска, П.** Фрагменти от езиковата картина през призмата на вторичното назоваване (основи на научноизследователски проект). – Чуждоезиково обучение, 2003, № 5, 5 – 22; **Легурска, П., Н. Бечева.** Некоторые проблемы сопоставительного-типологического анализа предметных имен в русском, сербском и болгарском языках. – Српски језик, 2003, № 8/ 1 – 2, 279 – 290; **Легурска, П.** Полисемията в рамките на структурно-семантичното и когнитивното изследване на лексиката. – Чуждоезиково обучение, 2004, 2, 3 – 13; **Легурска, П., Д. Веселинов.** Вторични значения на лексикалните единици от тематичната група “съдове” в руския, френския и българския език. – Чуждоезиково обучение, 2004, № 3, 3 – 19; **Легурска, П.** Отново по въпроса за универсалиите в областта на полисемията. – Чуждоезиково обучение, 2004, № 5, 3 – 13; **Легурска, П., Д. Веселинов.** Съпоставително-типологичен анализ на полисемията (върху материал от тематичната група „оръдия“ в български, руски и френски език) – Съпоставително езиковедие, 2006, № 1, 9 - 29; **Легурска, П.** Сопоставително-типологически анализ предметной лексики (на материале болгарского, русского, сербского, чешского, английского и французского языков – представление научно-исследовательского проекта). - Opera Slavica, 2005, № 4, 1-17; **Легурска, П., Н. Бечева.** Съпоставително-типологични аспекти на полисемията на названията за животни (в български, руски и сръбски). – Српски језик, 2006, број 10/ 1 – 2, 235 – 271; **Легурска, П.** Съпоставително-типологичен анализ на лексиката в родствени и неродствени езици (каталози на типологичните характеристики на вторичното назоваване). – Чуждоезиково обучение, 2006, № 6, 3 – 14; **Легурска, П.** За теоретичната основа на проекта “Съпоставително-типологичен анализ на вторичната номинация на предметните имена в български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език. – Български език, 2007, кн. 2, 77 - 89 ; **Легурска, П.** Преподреждане на матрицата при анализ на полисемията в многоезично съпоставително изследване. – Чуждоезиково обучение, 2007, кн. 5; с. 3 – 15; **Легурска, П.** Ономазиологическите каталози семантически преходи (моделиране на полисемии в целите на сопоставително-типологическия анализ). – Opera slavica, 2007, 4, 6 -17; **Легурска, П., Н. Бечева.** Вариране на матрицата при анализ на полисемията на предметните имена в многоезично съпоставително изследване. – Български език, 2008, кн. 1, 64 - 72; **Легурска, П., Н. Бечева.** Контрастивно-типологично карактерисање на полисемии преку варирање на матрице (на граѓи на бугарско, руско, српско језик). – Српски језик, 2008, бр. 13, кн. 1 – 2, 281 - 301; **Легурска, П., И. Панчев.** За типологијата на начините и

В предлаганото заглавие има три ключови понятия: *съпоставително типологичен анализ*, *вторична номинация* и *предметни имена*. За да бъдат формулирани правомерно целите и задачите на изследването, е необходимо очертаването на границите на тези понятия и актуализирането им за лингвистичната аудитория.

Сравнителната типология е раздел на езикознанието, изучаващ определени езици в съпоставка с други езици с цел да се установят присъщите на тях особености, а също сходствата и разликите между тях (Гак 1983: 5).

Сравнението (или съпоставката) е един от основните методи за изучаването на езика. В зависимост от обекта и целта на изследването се отделят различни отрасли на езикознанието, използващи метода за сравнение на езиците: сравнително-историческо езикознание, ареална лингвистика и съпоставително-типологично езикознание (Гак 1983: 5).

Съпоставително-типологичното езикознание изучава езиците независимо от тяхното родство с цел да се установят сходствата и разликите на техните структури, начина на изразяване на едни и същи значения и разликата във функцията на еднотипните елементи в структурата на езиците. Типологичните сходства не са свързани непосредствено с генетичното сходство на езиците. Съпоставителната типология обединява съпоставителното и типологичното езикознание (Гак 1983: 7).

От своя страна съпоставителната лингвистика сравнява два (или повече) езика независимо от степента на тяхното родство с цел откриването на сходства и разлики между тях. Типологичната лингвистика си поставя по-широки задачи. Тя изучава спецификата на езиците на фона на техните общи черти, които са присъщи на човешките езици изобщо (Гак 1983: 7). Всеки един език съчетава в себе си всеобщи, по-малко общи (обединяващи го с част от езиците) и специфични черти (Гак 1983: 8).

Всеобщите черти, присъщи на езика, се наричат **универсалии**. Универсалиите се определят от общите закономерности във функционирането на езиците. Освен всеобщите черти във всички езици (в процеса на съпоставка) се откриват черти по-малко общи, както и специфични. Задачата на съпоставителната типология се състои в определянето на съотношенията на всеобщото, общото и специфичното.

Във връзка с това съществува понятието **езиков тип**, т.е. съпоставителната типология се занимава с обща класификация на езиците на основата на определени техни признаци с цел извеждането на типове (всеобщи и по-малко общи) по отношение на техен общ структурен знаменател, който на метатеоретично равнище се нарича език-еталон (Гак 1983: 8 – 9).

Съпоставителната типология има също така и практически аспекти: извеждане на сходства и разлики в използването на езиковите средства от различните езици (с цел

видовете вторично назоваване на предметната лексика с водещ български език в съпоставка с руски, сръбски, чешки, френски и английски език. – Българска реч, 2008, 1; **Легурска П.** Ономасиологичен каталог на семантичните паралели (върху материал от руски и български език). – Чуждоезиково обучение, 2008, № 3, 3 - 13.

Някои публикации по проекта, както и части от реализацията му във вид на “Семантичен речник на типологичните характеристики на вторичното назоваване в български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език”: част I “Типология на начините на вторичното назоваване в изброените езици” са представени в **Българска електронна лингвистична библиотека** (www.belb.net).

Концепцията и частта за руски – български език с автор П. Легурска са депозираны в ЦИНТИ (Легурска 2006б).

преодоляването на езиковата интерференция); изучаване на конкретните особености на съпоставяните езици; изучаване на общите езикови закономерности и факти с цел да бъдат изведени езикови универсалии и техните реализации в конкретните езици (Гак 1983: 9 – 10). Резултатите от подобни изследвания могат да се приложат също така в практиката на езиковото обучение, лексикографията, превода и други области.

Съпоставително-типологичните изследвания се делят на универсалнотипологични и специалнотипологични в зависимост от броя на съпоставяните езици, а в зависимост от обема на привличания материал са общотипологични и частнотипологични (Гак 1983: 10 – 11).

Коментираното тук изследване се отнася към областта на специалната частна съпоставителна типология: специална, тъй като явлението вторична номинация на предметните имена се изучава върху материал от няколко европейски езика – родствени на българския – руски, сръбски и чешки – и неродствени – френски и английски; частна, защото се разглежда едно явление в лексиката – полисемията на предметните имена - на базата на характеризирането ѝ чрез отделни съдържателни и структурни параметри – и се търси взаимодействието на общите закономерности и факти (наричани в изследването фреквенталии)² и тяхната възможна реализация в конкретните избрани езици (собствено типологичният момент). Особеностите на всеки отделен език, очертавани при съпоставителния анализ, рамкират съпоставителния характер на изследването (Легурска, Бечева 2003).

Второто понятие – ключово за разбирането на заглавието – е вторична номинация. Тук само ще отбележа, че за авторския колектив вторична номинация и полисемия са синоними, като първият термин очертава ономаσιологичния характер на явлението и противопоставянето на първична и вторична номинация, а вторият – семасиологичния: структурата на значенията на многозначната дума, елементите на която са свързани в определени отношения. Както тук, така и по-нататък няма да се спирам подробно на отделните лингвистични теории за полисемията и произтичащите от тях терминологични разлики. В тази работа ще определя само онези теоретични моменти в разглеждането на полисемията, които характеризират прилагания теоретичен конструкт при анализа.

Третото понятие засяга типа лексика, която е предмет на анализ, а именно предметните имена. В една наша статия специално се спряхме на въпроса, че съпоставителният анализ на различните типове лексика изисква използването на различни теории (Легурска, Веселинов 2001 – 2002). Характеризираната теория засяга единствено предметните имена според класификацията на лексиката, направена от С. Д. Кацнелсон (Кацнелсон 1972).

И така обект на настоящата работа е полисемията на предметните имена в изброените по-горе езици, а предмет е съпоставително-типологичният анализ на явлението, направен в кратка и компактна форма за научно изразяване, каквато е семантичният речник, предназначен за лингвисти. Да се представя съдържанието на лингвистичното знание във формата на речник е вече характерна практика в науката, като се имат предвид работите на Ю. Д. Апресян (Апресян 1999) и Ч. Филмор (Филмор 2000) и школите им. Освен това под формата на речник може да бъде отразен даден фрагмент на изследователски интерес, без да бъде изчерпвана изцяло тематичната област на знанието – обект на внимание на изследователя.

²Въпросът е разгледан по-подробно в статията: **Легурска, П.** Отново по въпроса за универсалиите в областта на полисемията. – Чуждоезиково обучение, 2004, № 5, 3 – 13.

Целта на изследването е да се очертаят общите (характерни за всички привличани за анализ езици), по-малко общите (характерни за отделни от тях) и разликите (очертаващи спецификата на явлениято във всеки от езиците) в рамките на полисемията на предметната лексика. Тази цел се реализира имплицитно в работата чрез структурирането на отделните раздели на семантичния речник.

По дадените въпроси са направени вече значително количество публикации (Легурска 1983, 1984, 1985, 1987, 1991, 1993, 2000, 2002, 2003, 2006а, 2007а, 2007б, 2008), както от ръководителката на проекта, така и в съавторство³, и предлаганата работа е поредната стъпка в анализа на явлениято.

Общите задачи на изследването са следните:

1. Изработване на съпоставително-типологична картина на начините и типовете полисемия в разглежданите езици в съпоставка, оформени като “Типология на начините на вторичното назоваване” (задача изпълнена в периода 2003 – 2005 г. като първи етап на проекта и представена в белб. нет).

2. Създаване на ономасиологичен каталог на семантичните преходи в изброените езици (Легурска 2006б; Легурска, Бечева 2006).

3. Съставяне на ономасиологичен каталог на семантичните паралели в привличаните за анализ езици (Легурска 2005, 2006б, 2008).

Изброените задачи на изследването се реализират във формата и структурата на семантичен речник, разглеждан единствено като удобен начин за систематизиране на изводите на разработваната научна теория за полисемията, предназначена за съпоставителни анализи. Задачите, изброени по-горе, кореспондират по своята същина с изразените идеи от Анна Зализняк в последните няколко години, намерили израз в изработвания от нея и колектив “Каталог на семантичните преходи”, представящ семантичната деривация в диахрония (Зализняк 2001, 2004а, 2004б, 2006). Авторката предлага да бъдат инвентаризирани във формата на бази данни езиковите факти на полисемията в диахрония и синхрония с крайна цел да се направи типология на явлениято в различни езици. Нейната идея отправя към работите на О. Н. Трубачов (Трубачов 1988) и В. Г. Гак (Гак 1988) за изучаване на сходствата и разликите при формирането на вторичните значения на думите върху материал от различни езици като част от тяхната семантична типология. Решаването на подобна твърде амбициозна задача предполага набирането на достатъчно представителен фактологичен материал, който да фиксира отношенията на семантична производност в разглежданите езици. Възможно е обединяването на двата термина – вторична номинация и семантична деривация. Обединяването на термините предполага възможността от едновременното прилагане на двата възможни подхода към полисемията: първият, – изучаващ различните значения на една и съща дума на равнище на синхронната ѝ семантика (дефиниран като вторична номинация и поставящ ударение на резултативността на полисемията), и вторият, – разглеждащ отношенията между отделните значения на думата в нейната история или иначе казано в диахронната ѝ семантика (наричан кратко семантична деривация и насочващ към процесуалния характер на полисемията). А. А. Зализняк подчертава тезата, че синхронната полисемия е проекция на диахронното развитие на думата, взето в синхронна плоскост, – идея, изразена по-рано в работите на

³Двете части на разглеждания проект са дело на авторски колектив от Института за български език към БАН в състав: ст. н. с. д-р П. Легурска (ръководител на проекта, автор на концепцията, съпоставката на руски и български език), ст. н. с. д-р Н. Бечева (сръбски език), н. с. д-р Цв. Аврамова (чешки език), доц. д-р Д. Веселинов (френски език), н. с. д-р М. Лилова (английски език).

В. В. Виноградов (Виноградов 1994, цит. по Зализняк 2001: 13) и Н. И. Толстой (Толстой 1997: 15, цит. по Зализняк 2001: 13). Създаването на “Каталог на семантичните преходи” предполага необходимостта от обединяването на две идеи: от една страна на фактите, получени при синхронните и диахронните изследвания; от втора – последното може да се извърши, ако анализирания факти бъдат представяни във вид на бази данни, чрез които явлението полисемия да бъде инвентаризирано. Двете идеи предполагат изместване на научните изследвания в метатеоретична посока – от описание на фактите чрез тяхното моделиране към обяснението им с цел те да бъдат инвентаризирани (Зализняк 2001: 13). Това теоретично положение е изразявано неведнъж в една или друга форма от водещи учени в теорията на семантиката като Ю. Д. Апресян и научния кръг, свързан със създаването на Новия речник на синонимите на руския език (Апресян 1999), а също и от научната група, свързана с изработването на базата данни на системата “Лексикограф”, като Е. В. Падучева, Г. И. Кустова, Е. В. Рахилина, Р. И. Розина (Кустова др. 1991). Както отбелязва А.А.Зализняк (Зализняк 2001, 12), съставяният от нея и колектив «Каталог на семантичните преходи» се разграничава от представянето на полисемията в системата «Лексикограф». В системата «Лексикограф» се изследват закономерностите на семантичната деривация в рамките на определени класове от думи и в този смисъл тя може да се смята за пораждащ модел на полисемията. «Каталогът на семантичните преходи» включва индивидуалните изменения на значенията на думите, които се възпроизвеждат многократно в различни езици. Отделните модели на полисемията преследват различни задачи. Моделът на Ю.Д.Апресян се занимава с оптималното организиране на информацията, нужна на ползвателя на речника (Зализняк 2004а, 21). Моделът за пораждане на производни значения от изходното и моделът, опериращ с понятието концептуална схема и реализациите ѝ (Кустова 1991), изследва как е устроена многозначността в езика (Зализняк 2004а, 21). Подобни разработки стават изключително актуални днес и формират лицето на семантичната типология и възможностите ѝ за развитие, опиращи се на използването на бази данни, правени за различни езици, но изработени със съизмерими методики, даващи възможност за получаване на съизмерими данни и изводи.

Както неведнъж се случва в научната практика, когато подобни идеи се развиват едновременно на няколко места и в рамките на различни научни колективи, така и извършването от нашия български колектив съвпада по време с извършването от руските колективи. За създаването на изследвания от подобен род, както забелязва А. А. Зализняк (Зализняк 2004), е необходим концептуален апарат, от една страна, и бази данни, разработени с помощта му.

Идеята за разработването на коментирания проект в три части е предложена от ръководителката му в нейни предишни работи (Легурска 1984, 1985, 1987, 1991, 2002, 2006а)⁴ В този смисъл извършването от нас емпирично семантично изследване се вписва в общата рамка на концептуалното и фактическото развитие на семантичната типология на езиците. Чрез направените анализи в двата проекта се инвентаризират

⁴Предложеният конструкт, подходящ за прилагане в съпоставителни изследвания на предметната лексика, е разработен в работата Легурска 1984. Първоначално е приложен при съпоставителния анализ на предметни имена в руски и български език (Легурска 1985, 1987, 1991), отделни семантични явления в рамките на метафората са апробирани върху материал от няколко славянски езика (Легурска, Сираков 1984; Легурска, Златанов 1985). Като концептуален апарат за многоезично съпоставително изследване е използван от П. Легурска (Легурска 2006а).

езиковите факти, свързани с полисемията, в няколко тематични групи предметни имена в изброените по-горе езици със собствен концептуален апарат, на който ще се спрем по-долу.

Когато се прави семантична типология на група езици по даден параметър е необходимо базата данни за съответните езици да бъде получена от гледна точка на общи изследователски позиции. На този етап на развитие на съпоставителните изследвания у нас това изглежда нелека задача.

На първо място, е необходимо да бъдат определени онези части от картината за света и свързаните с тях езикови картини⁵ които имат общочовешка значимост, характеризират се с достатъчна денотативна и контекстна честотност и с лекота могат да бъдат открити в съпоставяните езици. Подобно ядро на лексикона са подбраните лексикални тематични групи – названия за естествени предмети – растения, животни и части на тялото и изкуствени предмети – названия за съдове, оръдия, мебели и облекло. Те се характеризират с простота и структурна определеност на първичните си значения, съществува голяма вероятност да бъдат намерени във всички езици, привлечени за анализ, и са подходящ обект за съпоставително-типологично изследване.

От друга страна, извлечените от всеки език лексикални масиви се анализират и съпоставят, като се използва матричен модел като еталон за структуриране както на отделната лексикална група и всеки неин представител по отношение на полисемията като явление, така и като основа на съпоставителния анализ – *tertium comparationis*.

Матричният модел е лингвистичен конструкт за полисемията на предметното име, който може да бъде използван както в синхронни, така и в диахронни съпоставителни изследвания, посветени на даденото явление. Създаването на конструкта се базира на предпоставката, че откриването и отчитането на вторичните значения на лексемата в синхрония е огледална рамка на онова, което се наблюдава в диахрония. В този смисъл матричният модел е информационна рамка на образуването и функционирането на вторичните значения на предметните имена и е от типа хибрид – семасиологично-ономасиологичен, тип “вместилище” на значенията от дадена тематична група в даден език. Конструктът се изработва като изчисление на базата на съществуващите тълковни речници, също така езикови бази данни онлайн, коригирани от данни на информанти – носители на съответните езици (Легурска 1985, 1991, 2002, Легурска, Веселинов 2002, Легурска 2006а). Първоначално матриците са изработени и приложени за съпоставителен анализ на полисемията на предметните имена от съответните лексикални микрогрупи на два езика – руския и българския (Легурска 1985, 1987, 1991, 2002). Получените матрици се използват като база за изработването на матриците за другите езици, привлечени в съпоставката. Матриците се изработват индуктивно за всеки следващ език – сръбски, чешки, френски и английски. Получените данни за всеки от тях се анализират от гледна точка на единна методика за определяне и класифициране на значенията на многозначната дума. Ако определено значение в даден език не влиза в матрицата, използвана като прототип за анализ и класификация, то последната се коригира и модифицира за съответния език, без да бъде променяна съществено общата ѝ семантична основа.

⁵Терминът “езикова картина” е въведен в българската лингвистична наука през 1989 г. от Ст. Димитрова (Димитрова 1989: 173), за езиковата картина на света в теоретичен план се правят сполучливи твърдения и от други български учени като Ив. Касабов (Касабов 1990), Ем. Пернишка (Пернишка 1993, Пернишка 2006: 11), М. Божилова (Божилова 2002, 2003, Божилова 2006: 179), П. Костадинова (Костадинова 2007).

Като отделна предпоставка за извършвания анализ в проекта се приема универсалният характер на полисемията, който се изразява в допускането за съществуване на еднакви механизми на вторична номинация, определени както от неезикови, така и от езикови фактори, които се реализират своеобразно във всеки от езиците в рамките на тематичната група лексика и всеки отделен неин член – многозначна лексема.

Така на базата на тези три предпоставки, когнитивни по своя характер, се конструира основният параметър за семантично изследване на вторичната номинация, който се заключава в следното: типовете полисемия, характерни за дадено предметно име, зависят от принадлежността му към дадена тематична група лексика в даден език. Всеки тип лексикално значение може да бъде дефиниран като семантичен механизъм на множители⁶, участващи в дадена когнитивна ситуация. Така полисемията се дефинира чрез троен параметър: семантичен множител, лексикално значение и тематична група. И трите параметъра се определят от изследователя на конкретния език, конструират се на метаезик и се залагат в матрицата за вторична номинация за всеки език, участващ в анализа. Всеки от трите участника в семантичния параметър е зависим от другите два. С тяхна помощ се конструира матрицата – прототип за вторичните значения на предметното име от дадената тематична група лексика в даден език.

Необходимо е още да се спира на разбирането за полисемията, актуално от теоретична гледна точка за извършвания анализ.

⁶ Към семантичния множител (семата) са възможни два подхода (krugosvet.ru – статия “сема”). От гледна точка на онтологичния статус се смята, че семите са реално съществуващи същности, от които се “монтират” значенията на думите (възгледи на А. Вежбицка); или че това са конструктори за описание на значението (възгледи на представителите на когнитивната семантика). Ако се приеме подходът на Вежбицка, е необходимо да се докаже, че съществува вроден инвентар от “семантични примитиви”, с помощта на които могат да се представят значенията на всички думи във всички езици; от друга страна следва да се докаже, че процесите на възприемане и пораждаване на речта се осъществяват на тяхна основа, иначе казано, че семите имат психологическа реалност. Представителите на когнитивната семантика обаче твърдят, че в много случаи говорещият взема семантични решения на базата на съпоставянето на обозначаващата същност с прототипен представител на съответната категория, без да бъдат разглеждани отделните семантични признаци. В такъв случай ако се приеме втората позиция, се допуска множественост на интерпретациите на значението в неговото метаезиково разбиране. Така една и съща дума може да бъде различно разложена в зависимост от задачите на анализа. Отговорът на Вежбицка (Вежбицка 1990: 226) на този аргумент е, че използването на понятието прототип, ще покаже своята пригодност, ако се включи в конкретни семантични описания. Ерата на сериозните лексикографски изследвания, базирани върху строги теоретични основи, едва започва (имат се предвид работите на Мелчук, Жолковски 1984 и Апресян 1991). Въпрос на бъдещето е да бъдат усвоени наблюденията, направени от психолози и философи, за ролята на прототипите в човешкото мислене. Това обаче, смята Вежбицка, не освобождава учените от изработването на строги лексикографски изследвания и създаването на определения, ориентирани към концептуализацията на реалността от човека и получаващи плът в езика. По този въпрос вж. Божилова (Божилова 2003)

Може да се смята за общоприето твърдението, че полисемията е проява на човешката възможност и склонност към систематизиране на знанията. В своя статия А. Зализняк (Зализняк 2004: 41) отбелязва, че съществуват два главни въпроса, свързани с изучаването на полисемията. Първият се изразява в това, как да бъде организирана информацията, свързана с многозначните думи, предназначена за определен ползвател. Този въпрос може да се смята за чисто лексикографски и се решава в рамките на конкретния речник от съставителите му. Вторият въпрос е свързан с това, как е устроена многозначността в езика, какво е съотношението между възпроизводимо и пораждено и как могат да се изведат механизмите на семантичната деривация. Първият въпрос може да бъде наречен чисто семантичен и засега най-оптималният отговор като реализация е лексикографското портретиране на думата (Апресян 1995, цит. по Зализняк 2004: 41). Вторият е когнитивен и се свързва с модела за пораждаване на производните значения от изходния модел, опериращи с понятията концептуален модел и неговите реализации.

От своя страна Р. Робинс (Robins 1987: 52) смята, че за многозначността са възможни три гледни точки: 1. Предтеоретична – на носителя на езика; 2. Теоретична – на лингвиста от гледна точка на теорията за значението; 3. Практическа – гледната точка на лексикографа.

Възможно е обаче да бъдат търсени онези параметри на полисемията, които да дават опорните точки за представянето ѝ в база данни и едновременно приложими както от изследователя на езика, така и от неговия ползвател.

Смятам, че подобна гледна точка намира своята реализация в рамките на разработвания проект. В него са отчетени две теоретични понятия за интерпретиране на полисемията. Първото е свързано с възможността полисемията да бъде разглеждана в рамките на научните представи за инвариант и вариант. Инвариантът е абстрактна езикова същност, включваща съвкупност от семантични компоненти, които в една от своите конфигурации се намират в основата на всички или редица лексикално-семантични варианти, съставляващи семантичната структура на думата в съответствие с интуицията на средния носител на езика (Песина 2005: 59). Понятието за инвариант се противопоставя на понятието вариант като конкретна реализация на езиковата единица в съответствие с дихотомията “език – реч”, като инвариантът се смята за единица на езика, а вариантът – за конкретна реализация на инварианта в речта (Бондарко 2001: 5 – 20, Джирартс 1996: 3227 – 3228, Песина 2005: 59).

Съществуват основания, терминът “прототип” също да бъде използван при интерпретирането на лексикалната структура на думата. Прототипът като съдържателно ядро на многозначната дума е своего рода стереотип (матрица) в рамките на наивното мислене, облекчаващ процеса на протичането му (срв. Песина 2005: 59). В. Г. Гак (Гак 1977: 17) смята, че представителите на даден езиков колектив създават стереотипни нагласи, определящи еднакъв начин за членене на света и фиксиране на признаците на отделните обекти. Стереотипите облекчават процеса на общуване: човекът не може самостоятелно да преработва всички ситуации, в ежедневната реч при идентификацията на даден обект е достатъчно той да бъде фиксиран в общ вид. Така могат да бъдат формулирани критерии за определяне на лексикалния прототип по отношение на полисемията. Един от тях е, че лексикалният прототип е съдържателният инвариант от всички значения на многозначната дума (Архипов 1998: 16).

Лингвистичният конструкт, използван в коментирания проект при анализа на полисемията както в отделния език, така и служещ за съпоставка на езиците, е хибрид, в който понятията “инвариант” и “прототип” са обединени от гледна точка на ролята на източника за системно въздействие на зависимите обекти при анализирането на лексикалното значение и полисемията. Идеята за обединяването на двата подхода:

инвариантния и прототипния при обяснението на лексиката – принадлежи на А. Вежбицка и се отнася до разумното съчетаване на подхода на Платон (в случая засягащ понятието “инвариант”) и този на Витгенщайн (отнасящ се към понятието “прототип”) (Вежбицка 1990: 347 – 367). Съществува още схващането, че прототипът е най-репрезентативният вариант на определен инвариант от гледна точка на системния подход при анализ на лексиката и граматиката (Живон 1986: 195; Бондарко 2001, 20 – 22). Така че към полисемията може да бъде изработен подход, в който едновременно да се прилагат и двата конструкта: от една страна, като инвариант може да се разглежда създаваната инвариантна семантична структура на думата – член на дадена тематична група от думи в даден език, по отношение на която отделните вторични значения на лексикалните единици са варианти. Възможно е също така да има единица, която да синтезира всички значения, заложи в инвариантната семантична структура, и тя служи за прототип при идентификацията на вторичните значения на лексикалните единици от същата група в процеса на езиковата практика. Тази единица е когнитивно-операционална матрица, служеща за еталон при формирането на вторични значения. Матрицата е изходен комуникативен ресурс за говорещия и слушащия. Прототипът предшества всички актуализации на значенията в речта. Допускането се подсилва от факта, че всички семантични неологизми, следват значенията, заложи в прототипа. Като работно понятие в проекта на този етап от работата се използва терминът инвариантна семантична структура на прототипен представител на тематичната група думи за даден език (Легурска 2004).

В първата част на проекта “Типология на начините на вторичното назоваване (в български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език)” се изработва езикова картина на вторичните номинации на предметните имена в изброените езици. Прави се интерпретация на явлението като процес и резултат в съпоставяните езици в синхрония. При анализа намира реализация следната процедура. Като се опират на рамката, изработена за полисемията за два съпоставяни езика: руски - български (Легурска 2006а), разглеждана като матрица – прототип, съавторите по отделните езици – сръбски, чешки, френски и английски език - идентифицират всяко отделно значение на изследваните лексеми и го класифицират в предлаганата рамка. Когато изследователската рамка се оказва тясна или неточна за конкретното явление, тя се променя и модифицира за отделния език. Този подход към полисемията е семасиологичен: всяка лексикална единица във всеки отделен език се разглежда като семантичен вариант на инвариантната семантична структура на многозначната дума, характерна за съответната тематична група и съответния език. Тази инвариантна семантична структура (матрица) става основа за съпоставка на значенията на отделните лексеми по двойки в съпоставяните езици. Най-общо може да се каже, че матрицата се смята за информационен носител на типологията на вторичното назоваване. Тя се илюстрира от реализацията на отделните начини и типове за вторично назоваване и представящите ги конкретни семеме в рамките на избраните тематични групи в съпоставяните езици (Легурска 2006б; белб. нет). Може да се допусне, че тази изследователска операция имитира действието на прототипа в комуникативната практика на езиковия носител.

Във втората част на проекта “Ономасиологичен каталог на семантичните преходи” изследователят извършва за всяка отделна дума прехода: значение – изразяваща го лексикална единица в съответния език по отношение на семантичните процеси, фиксирани в първата част на семантичния речник и смятани за фреквенталии в областта на полисемията, след което данните от отделните езици се съвместяват по двойки думи с оглед на еквивалентността или липсата на такава между значенията на отделните единици (Легурска 2006б; Легурска, Бечева 2005). Направеният анализ

коригира последователността на семантичните преходи в матрицата за всеки език поотделно. На базата на този каталог се очертават семантично-типологичните черти на полисемията в съпоставяните езици в подреждането на матрицата.

На базата на изработения каталог се съставя като трета част на проекта “Ономасиологичен каталог на семантичните паралели”, съдържащ случаите на пълно съвпадане на семемите в изброените езици и представящ аналогичното семантично развитие на думата със същото значение в другия език в синхронен план (Зализняк 2001: 15; Зализняк 2004; Толстая 2002; Легурска 2005; Легурска 2006б/).

Идеята за създаване на каталози на семантичните преходи принадлежи на Е. Бенвенист (Бенвенист 1954, цит. по Зализняк 2004а) и О. Н.Трубачов (Трубачов 1964, цит. по Зализняк 2004а) и за първи път се осъществява в областта на диахронната семантика на полисемията от А. А. Зализняк (Зализняк 2001, Зализняк 2004аб, Зализняк 2006).

Представяният проект е първи опит в българската лингвистична традиция да се представи полисемията в синхрония във вид на каталог от семасиологично-ономасиологичен тип върху материал от посочените езици, в който българският език се оглежда в три родствени славянски езика – руски, сръбски и чешки и два неродствени – френски и английски. Каталогът се прави с цел да бъде направена семантична типология на явлениято полисемия в синхронен план върху материал от съпоставяните езици и представянето на фактите във формата на база данни.

РЕАЛИЗАЦИЯ НА ОБЩИТЕ ЗАДАЧИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО С ИЛЮСТРАЦИИ

Трите части на каталога, съдържащ типологичните характеристики на полисемията в изброените езици, могат да бъдат илюстрирани на базата на една от изучаваните тематични лексикални групи.

Така например семантичното пространство на тематичната лексикална група названия за животни се представя чрез еталонен модел на вторичните значения, назоваван в проекта с термина «инвариантна семантична структура (ИСС) на прототипен представител на тематичната група в даден език» (Легурска 2007а).

В първата част на семантичния речник еталонът е средство за представяне на начините и типовете за вторично назоваване в изброените езици като *tertium comparationis*.

Например, ИСС на думата – член на тематичната група “животни” в български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език е следната:

1. ‘определено животно’ (основа за установяване на семантична еквивалентност на думите в съпоставяните езици);
2. образна метафора: ‘човек/ предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на животното’;
3. номинативна метафора: ‘част на предмет/ предмет, подобна/ подобен по свойство (външно или функционално) на животното’;
4. метонимии:
 - 4.1. артефакт от животното: ‘кожа от животното’;
 - 4.1.1. артефакт от животното: ‘изделие от кожата/черупката на животното’
 - 4.2. артефакт от животното: ‘месо/ ястие от животното’;
 - 4.3. ‘действие/ състояние, подобно на действието/ състоянието на животното’;
 - 4.4. ‘животното като мярка’

Изброените на метаезик семантични преходи разделят семантичното пространство на метафорично: образна и номинативна метафора, и метонимично, състоящо се от четири метонимични вида. Дадените начини и типове са представени в различна степен в отделните езици.

Да вземем произволно название за животно в български език, например **пеперуда**, и еквивалентите по първично значение: в руски език - **бабочка**, в сръбски - **лептир**, в чешки – **motýl**, във френски – **papillon**, в английски – **butterfly**.

Ако разгледаме начините за вторично назоваване в отделните езици, ще видим, че в българския език се реализират два начина за вторично назоваване: образна метафора – ‘жена, която проституира’ и номинативна метафора ‘вратовръзка, по форма подобна на пеперуда’; в руския език са представени образните метафори ‘лекомислен човек’ и ‘жена, която проституира’ и номинативната метафора ‘вратовръзка, по форма подобна на пеперуда’; в сръбския език – образнометафоричното значение ‘лекомислен човек’ и номинативнометафоричното ‘вратовръзка, по форма подобна на пеперуда’; в чешкия език е лексикално изразена номинативната метафора ‘вратовръзка, по форма подобна на пеперуда’; във френския език номинативнометафоричният начин се изразява в няколко лексикални метафори: ‘вратовръзка, по форма подобна на пеперуда’, ‘стил на плуване, по форма подобен на пеперуда’, ‘корабно платно, по форма подобно на пеперуда’, ‘бележка за глоба за неправилно паркиране, подобно по външно свойство на пеперуда’, ‘винт, по форма подобен на пеперуда’; в английския език са представени образните метафори – чрез значенията ‘пищно облечен човек’ и ‘лекомислен човек’ и номинативната метафора – ‘стил на плуване, по форма подобен на пеперуда’. Метонимичните типове не се реализират в българския, руския, сръбския, чешкия и френския език, в английския е представен тип 4.3. ‘нервно усещане в стомаха, по свойство подобно на пеперуда’.

Начините и типовете вторична номинация в съпоставяните езици могат да бъдат представени във вид на ономасиологичен каталог по семантични преходи в отделната тематична група и илюстрирани чрез еквивалентните и нееквивалентните отношения между лексикалните единици.

Последователно могат да се подредят образните метафори, номинативните метафори и метонимичните типове, като на първо място се дава семантичният преход на метаезик и след него следват изразяващите го названия в съпоставяните езици по лексикални двойки.

Образни метафори:

Ономасиологичен каталог на семантичния преход:

‘животно’ – ‘човек, по свойство подобен на животното’

р. **бабочка** – б. **пеперуда**

2.1. ‘лекомислен човек’ 2.1. -

2.2. ‘проститутка’ 2.2. ‘проститутка’

нощна пеперуда

ср. **лептир** – б. **пеперуда**

2.1. ‘лекомислен човек’ 2.1. -

2.2. - 2.2. ‘проститутка’

ч. **motýl** – б. **пеперуда**

2. - 2. ‘проститутка’

фр. **papillon** – **пеперуда**

2. - 2. ‘проститутка’

а. **butterfly** – **пеперуда**

2.1. ‘пищно облечен човек’ 2.1. -

2.2. ‘несериозен човек’ 2.2. -

Номинативни метафори:

‘животно’ – ‘част на предмет/ предмет, подобна/ подобен по свойство /външно или функционално/ на животното’

р. **бабочка** – б. **пеперуда**

3. ‘вратовръзка, по форма подобна на пеперуда’ 3. +

ср. **лептир** – б. **пеперуда**

3. ‘вратовръзка, по форма подобна на пеперуда’ 3. +

ч. **motýl** – б. **пеперуда**

3. ‘вратовръзка, по форма подобна на пеперуда’ 3. +

фр. **papillon** – б. **пеперуда**

3.1. ‘вратовръзка, по форма подобна на пеперуда’ 3.1. +

3.2. ‘стил на плуване, по свойство подобен на пеперуда’ 3.2. -

3.3. ‘малко корабно платно, по форма подобно на пеперуда’ 3.3. -

3.4 ‘винт с криле, по форма подобен на пеперуда’ 3.4. -

3.5. ‘бележка за глоба за неправилно паркиране, 3.5. -

по свойство подобна на пеперуда’

а. **butterfly** – б. **пеперуда**

3.1. ‘стил на плуване, по свойство подобен на пеперуда’ 3.1. -

Метонимии:

4.1. *‘животно’ – ‘артефакт от животното’: ‘кожа от животното’*

р. **бабочка** – б. **пеперуда**

4.1. - 4.1. -

ср. **лептир** – б. **пеперуда**

4.1. - 4.1. -

ч. **motýl** – б. **пеперуда**

4.1. - 4.1. -

фр. **papillon** – **пеперуда**

4.1. - 4.1. -

а. **butterfly** – б. **пеперуда**

4.1. - 4.1. -

4.2. *‘животно’ – ‘артефакт от животното’: ‘месо от животното’*

р. **бабочка** – б. **пеперуда**

4.2. - 4.2. -

ср. **лептир** – б. **пеперуда**

4.2. - 4.2. -

ч. **motýl** – б. **пеперуда**

4.2. - 4.2. -

фр. **papillon** – **пеперуда**

4.2. - 4.2. -

а. **butterfly** – б. **пеперуда**

4.2. - 4.2. -

4.3. *‘животно’ – ‘действие, подобно на действието на животното’*

р. **бабочка** – б. **пеперуда**

4.3. - 4.3. -

ср. **лептир** – б. **пеперуда**

4.3. - 4.3. -

ч. **motýl** – б. **пеперуда**

4.3. - 4.3. -

фр. **papillon** – пеперуда

4.3. - 4.3. -

а. **butterfly** – б. пеперуда

4.3. ‘нервно усещане в стомаха, по свойство 4.3.- подобно на пеперуда’

4.4. ‘животно’ – ‘животното като мярка’

р. **бабочка** – б. пеперуда

4.4. - 4.4. -

ср. **лептир** – б. пеперуда

4.4. - 4.4. -

ч. **motýl** – б. пеперуда

4.4. - 4.4. -

фр. **papillon** – пеперуда

4.4. - 4.4. -

а. **butterfly** – б. пеперуда

Случаите на съвпадане на значенията по отделните преходи се смятат за семантични паралели в синхрония, както следва:

Образни метафори:

р. **бабочка** – б. пеперуда

2.2. ‘проститутка’ 2.2. ‘проститутка’

Номинативни метафори:

р. **бабочка** – б. пеперуда

3. ‘вратовръзка, по форма подобна на пеперуда’ 3. +

ср. **лептир** – б. пеперуда

3. ‘вратовръзка, по форма подобна на пеперуда’ 3. +

ч. **motýl** – б. пеперуда

3. ‘вратовръзка, по форма подобна на пеперуда’ 3. +

фр. **papillon** – б. пеперуда

3.1. ‘вратовръзка, по форма подобна на пеперуда’ 3.1. +

ПРЕПОДРЕЖДАНЕ НА МАТРИЦАТА ПРИ АНАЛИЗ НА ПОЛИСЕМИЯТА В МНОГОЕЗИЧНО СЪПОСТАВИТЕЛНО ИЗСЛЕДВАНЕ

Първият етап на анализ на типологията на начините и типовете вторична номинация в привличаните за анализ езици завършва с изработването и илюстрирането на следните матрици за вторично назоваване, които се наричат основни.

Тематична лексикална група “оръдия”:

1. ‘определено оръдие’

2. образна метафора: ‘човек/предмет, охарактеризиран по определено свойство, приписвано на артефакта’

3. номинативна метафора: ‘част на предмет/предмет, подобна/подобен по свойство (външно или функционално) на артефакта’

4. метонимии:

4.1. ‘артефактът като мярка за вещество’

4.2. ‘място, обозначено по артефакта’

4.3. ‘част от артефакта, обозначена чрез цялото, или обратно’

4.4. ‘действие, обозначено чрез артефакта’ **сръбски език**

4.5. 'състояние/свойство на артефакта' **сръбски език, френски език**

4.5.1. 'произход' **сръбски език, френски език**

4.6. 'съдържание на артефакта'

Изброените типове значения се реализират във всички изследвани езици. Значението 4.5. и 4.5.1. е характерно само за сръбския и френския материал, значението 4.4. – за сръбския.

Тематична лексикална група "съдове (и домакински принадлежности)":

1. 'определен съд или домакинска принадлежност'

2. метонимии:

2.1. 'съдържанието на артефакта'

2.2. 'артефактът като мярка за вещество'

2.3. 'действие, обозначено по артефакта'

2.3.1. 'ситуация/част от нея, обозначена по артефакта' **български език**

3. номинативна метафора: 'предмет/част на предмет, подобен/подобна по свойство (външно или функционално) на артефакта'

4. образна метафора: 'човек/предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на артефакта'

Изброените типове значения са представени във всички съпоставяни езици, значението 2.3.1. се среща само в българския материал.

Тематична лексикална група "мебели":

1. 'определена мебел'

2. номинативна метафора: 'част на предмет/предмет, подобна/подобен по свойство (външно или функционално) на артефакта'

3. метонимии:

3.1. 'място, обозначено по артефакта'

3.2. 'част от артефакта, обозначена чрез цялото, или обратно'

3.3. 'дейност, обозначена чрез артефакта'

3.4. 'съдържание на артефакта'

4. образна метафора: 'човек/предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на артефакта'

Отделните типове значения са представени в лексикалния материал от всички изследвани езици.

Тематична лексикална група "облекло (и украшения)":

1. 'определено облекло'

2. номинативна метафора: 'част на предмет/предмет, подобна/подобен по свойство (външно или функционално) на артефакта'

3. образна метафора: 'човек/предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на артефакта'

4. метонимии:

4.1.0. 'обозначаване на частта по цялото или цялото по частта му'

4.1.1. 'човек като единица чрез артефакта' **руски, български, сръбски език**

4.2. 'действие, обозначено по артефакта'

4.3. 'съдържание на артефакта'

4.4. 'част на човешкото тяло, назована по частта от дрехата, която я покрива'

4.5. 'състояние, свойство на артефакта' **сръбски език**

4.5.1. 'произход' **сръбски език**

Типовото значение 4.1.1. се фиксира в руския, българския и сръбския материал, 4.5. и 4.5.1. – само в сръбския, останалите значения се срещат в лексикалния материал от всички езици, привлечени за анализ.

Тематична лексикална група “растения”:

1. ‘определено растение’
 2. метонимии:
 - 2.1. ‘плод на растението’
 - 2.2. артефакт от растението: ‘ястие от растението’
 - 2.3. артефакт от растението: ‘семето на растението/растението като подправка’
 - 2.4. артефакт от растението: ‘промишлен продукт от растението’
 - 2.5. артефакт от растението: ‘храна за животни от растението’
 - 2.6. ‘място, заето с растението’
 3. образна метафора: ‘човек/предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на растението’
 4. номинативна метафора ‘част от предмет/предмет, подобна/подобен по свойство (външно или функционално) на растението’
- Отделните типови значения са характерни в определена степен за всички изследвани езици.*

Тематична лексикална група “животни”:

1. ‘определено животно’
 2. образна метафора: ‘човек/предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на животното’
 3. номинативна метафора: ‘част на предмет/предмет, подобна/подобен по свойство (външно или функционално) на животното’
 4. метонимии:
 - 4.1. артефакт от животното: ‘кожа от животното’
 - 4.1.1. артефакт от животното: ‘изделие от кожата/черупката на животното’
 - 4.2. артефакт от животното: ‘месо/ ястие от животното’
 - 4.3. ‘действие/състояние, подобно на действието на животното’
 - 4.4. ‘животното като мярка’ **български, сръбски, чешки език**
 - 4.5. ‘артефакт с изображение на животното’ **руски език**
- Тип 4.4. се среща в български, сръбски и чешки език, 4.5. – само в руски език, останалите типове са характерни за всички съпоставяни езици.*

Тематична лексикална група “части на тялото”:

1. ‘определена част на тялото’
2. номинативна метафора: ‘част на предмет/предмет, подобна/подобен по свойство (външно или функционално) на частта на тялото’
3. метонимии:
 - 3.1.0. ‘артефакт от частта на тялото’:
 - 3.1.1. ‘ястие от частта на тялото’
 - 3.1.2. ‘част от дреха, назована по частта на тялото’
 - 3.2. ‘състояние/свойство на частта на тялото’
 - 3.2.1. ‘заболяване на частта на тялото’
 - 3.2.2. ‘произход’
 - 3.3. ‘част – цяло’: ‘човекът, обозначен по частта на тялото’
 - 3.3.1. ‘част – цяло’: ‘животно, обозначено по частта на тялото’

3.3.2. 'част – цяло': 'друга част на тялото, обозначена по частта на тялото' **български, руски, чешки език**

3.4. 'дейност, свързана с частта на тялото'

3.5. 'място, обозначено по частта на тялото'

3.6. 'частта на тялото като мерна единица'

4. образна метафора: 'човек, охарактеризиран по свойство, приписвано на частта на тялото'

Тип 3.3.2. е характерен само за български, руски и чешки език, останалите типове се срещат във всички изследвани езици.

На втория етап на анализ се проверява представеността на всеки фиксиран в матрицата семантичен преход и се извършва пренареждане на матрицата на вторичната номинация за всеки отделен език. Така например за руски и български език матричното нареждане има следния вид (Легурска 2007б; за български, руски и сръбски език Легурска, Бечева 2008):

Основната матрица за тематичната група "съдове" варира по следния начин:

Руски език:

1./ 2.1. метонимия: 'съд като артефакт' – 'съдържание на артефакта' 24 семени

2./ 3. номинативна метафора: 'съд като артефакт' – 'предмет/част на предмет, подобен/подобна по свойство (външно или функционално) на артефакта' 24 семени

3./ 2.2. метонимия: 'съд като артефакт' – 'артефактът като мярка за вещество' 6 семени

4./ 4. образна метафора: 'съд като артефакт' – 'човек/ предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на артефакта' 5 семени

5./ 2.3. метонимия: 'съд като артефакт' – 'действие, обозначено по артефакта' 0 семени

6./ 2.3.1. метонимия: 'съд като артефакт' – 'ситуация/ част от нея, обозначена по артефакта' 0 семени

Български език:

1./ 2.1. метонимия: 'съд като артефакт' – 'съдържание на артефакта' 23 семени

2./ 3. номинативна метафора: 'съд като артефакт' – 'предмет/част на предмет, подобен/подобна по свойство (външно или функционално) на артефакта' 17 семени

3./ 4. образна метафора: 'съд като артефакт' – 'човек/предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на артефакта' 14 семени

4./ 2.2. метонимия: 'съд като артефакт' – 'артефактът като мярка за вещество' 9 семени

5./ 2.3. метонимия: 'съд като артефакт' – 'действие, обозначено по артефакта' 5 семени

6./ 2.3.1. метонимия: 'съд като артефакт' – 'ситуация/ част от нея, обозначена по артефакта' 2 семени

Основната матрица за тематичната група "оръдия" варира по следния начин

Руски език:

1./ 3. номинативна метафора: 'оръдие' – 'част на предмет /предмет, подобна /подобен по свойство (външно или функционално) на артефакта' 38 семени

2./ 2. образна метафора: 'оръдие' – 'човек/предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на артефакта' 28 семени

3./ 4.1. метонимия: 'оръдие' – 'артефактът като мярка за вещество' 4 семени

4./ 4.3. метонимия: 'оръдие' – 'част от артефакта, обозначена чрез цялото, или обратно' 3 семени

5./ 4.6. метонимия: 'оръдие' – 'съдържание на артефакта' 3 семени

6./ 4.2. метонимия: 'оръдие' – 'място, обозначено по артефакта' 0 семени

7./ 4.5. 'състояние/свойство на артефакта' 0 семени

8./ 4.4. ‘действие, обозначено по артефакта’ 0 семеди

Български език:

- 1./ 3. номинативна метафора: ‘оръдие’ – ‘част на предмет /предмет, подобна / подобен по свойство (външно или функционално) на артефакта’ – 43 семеди
- 2./ 2. образна метафора: ‘оръдие’ – ‘човек/предмет, охарактеризиран по определено свойство, приписвано на артефакта’ 35 семеди
- 3./ 4.1. метонимия: ‘оръдие’ – ‘артефактът като мярка за вещество’ 4 семеди
- 4./ 4.6. метонимия: ‘оръдие’ – ‘съдържание на артефакта’ 3 семеди
- 5./ 4.3. метонимия: ‘оръдие’ – ‘част от артефакта, обозначена чрез цялото, или обратно’ 2 семеди
- 6./ 4.2. метонимия: ‘оръдие’ – ‘място, обозначено по артефакта’ 1 семема
- 7./ 4.4. ‘действие, обозначено по артефакта’ 0 семеди
- 8./ 4.5. ‘състояние/ свойство на артефакта’ 0 семеди

Основната матрица на тематичната група “мебели” варира по следния начин:

Руски език:

- 1./ 2. номинативна метафора: ‘част на предмет /предмет, подобна /подобен по свойство (външно или функционално) на артефакта’ 9 семеди
- 2./ 4. образна метафора: ‘човек/ предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на артефакта’ 7 семеди
- 3./ 3.2. метонимия: ‘мебел като артефакт’ – ‘част от артефакта, обозначена чрез цялото, или обратно’ 7 семеди
- 4./ 3.1. ‘мебел като артефакт’ – ‘място, обозначено по артефакта’ 4 семеди
- 5./ 3.3. ‘мебел като артефакт’ – ‘дейност, обозначена чрез артефакта’ 2 семеди
- 6./ 3.4. ‘мебел като артефакт’ – ‘съдържание на артефакта’ 1 семема

Български език:

- 1./ 2. номинативна метафора: ‘част на предмет/ предмет, подобна/ подобен по свойство (външно или функционално) на артефакта’ 11 семеди
- 2./ 4. образна метафора: ‘човек/ предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на артефакта’ 8 семеди
- 3./ 3.2. ‘мебел като артефакт’ – ‘част от артефакта, обозначена чрез цялото, или обратно’ 6 семеди
- 4./ 3.1. ‘мебел като артефакт’ – ‘дейност, обозначена чрез артефакта’ 3 семеди
- 5./ 3.3. ‘мебел като артефакт’ – ‘място, обозначено по артефакта’ 2 семеди
- 6./ 3.4. ‘мебел като артефакт’ – ‘съдържание на артефакта’ 1 семема

Основната матрица за тематичната група “облекло” варира по следния начин:

Руски език:

- 1./ 2. номинативна метафора: ‘облекло’ – ‘част на предмет/предмет, подобна/подобен по свойство (външно или функционално) на артефакта’ 43 семеди
- 2./ 3. образна метафора: ‘облекло’ – ‘човек/предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на артефакта’ 10 семеди
- 3./ 4.1.0. метонимия: ‘облекло’ – ‘обозначаване на частта по цялото или цялото по частта му’ 1 семема
- 4./ 4.3. метонимия: ‘облекло’ – ‘съдържанието на артефакта’ 1 семема
- 5./ 4.4. метонимия: ‘облекло’ – ‘част на човешкото тяло, назована по частта на дрехата, която я покрива’ 1 семема
- 6./ 4.1.1. метонимия: ‘облекло’ – ‘човек като единица чрез артефакта’ 0 семеди

- 7./ 4.2. метонимия: ‘облекло’ – ‘действие, обозначено по артефакта’ 0 семеме
- 8./ 4.5. ‘състояние, свойство на артефакта’ 0 семеме
- 9. 4.5.1. ‘произход’ 0 семеме

Български език:

- 1./ 2. номинативна метафора: ‘облекло’ – ‘част на предмет/предмет, подобна/подобен по свойство (външно или функционално) на артефакта’ 39 семеме
- 2./ 3. образна метафора: ‘облекло’ – ‘човек/предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на артефакта’ 9 семеме
- 3./ 4.1.1. метонимия: ‘облекло’ – ‘човек като единица чрез артефакта’ 3 семеме
- 4./ 4.1.0. метонимия: ‘облекло’ – ‘обозначаване на частта по цялото или цялото по частта му’ 2 семеме
- 5./ 4.2. метонимия: ‘облекло’ – ‘действие, обозначено по артефакта’ 1 семема
- 6./ 4.3. метонимия: ‘облекло’ – ‘съдържание на артефакта’ 1 семема
- 7./ 4.4. метонимия: ‘облекло’ – ‘част на човешкото тяло, назована по частта от дрехата, която я покрива’ 1 семема
- 8./ 4.5. ‘състояние/свойство на артефакта’ 0 семеме
- 9./ 4.5.1. ‘произход’ 0 семеме

Основната матрица за тематичната група “растения” варира по следния начин:

Руски език:

- 1./ метонимия: 2.1. ‘растение’ – ‘плод на растението’ 70 семеме
- 2./ 2.2. метонимия: ‘растение’ – артефакт от растението: ‘ястие от растението’ 25 семеме
- 3./ 2.4. метонимия: ‘растение’ – артефакт от растението: ‘промишлен продукт от растението’ 16 семеме
- 4./ 2.3. метонимия: ‘растение’ – артефакт от растението: ‘семето/растението като подправка’ 14 семеме
- 5./ 3. образна метафора: ‘растение’ – ‘човек/предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на растението’ 10 семеме
- 6./ 4. номинативна метафора: ‘растение’ – ‘част от предмет/предмет, подобна/ ен по свойство (външно или функционално) на растението’ 9 семеме
- 7./ 2.6. метонимия: ‘растение’ – ‘място, заето с растението’ 8 семеме
- 8./ 2.5. метонимия: ‘растение’ – артефакт от растението: ‘храна за животни от растението’ 6 семеме

Български език:

- 1./ 2.1. метонимия: ‘растение’ – ‘плод на растението’ 68 семеме
- 2./ 2.6. метонимия: ‘растение’ – ‘място, заето с растението’ 48 семеме
- 3./ 2.2. метонимия: ‘растение’ – артефакт от растението: ‘ястие от растението’ 31 семеме
- 4./ 2.4. метонимия: ‘растение’ – артефакт от растението: ‘промишлен продукт от растението’ 17 семеме
- 5./ 2.3. метонимия: ‘растение’ – артефакт от растението: ‘семето/растението като подправка’ 14 семеме
- 6./ 3. образна метафора: ‘растение’ – ‘човек/предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на растението’ 13 семеме
- 7./ 4. номинативна метафора: ‘растение’ – ‘част от предмет/предмет, подобна/подобен по свойство (външно или функционално) на растението’ 12 семеме

8./ 2.5. метонимия: ‘растение’ – артефакт от растението: ‘храна за животни от растението’ 6 семечи

Основната матрица за тематичната група “животно” варира по следния начин:

Руски език:

1./ 2. образна метафора: ‘човек, охарактеризиран по свойство, приписвано на животното’ 124 семечи

2./ 4.2. метонимия: ‘животно’ – артефакт от животното: ‘месо от животното’ 32 семечи

3./ 3. номинативна метафора: ‘част на предмет/предмет, подобна/подобен по свойство (външно или функционално) на животното’ 27 семечи

4./ 4.1. метонимия: ‘животно’ – артефакт от животното: ‘кожа от животното’ 19 семечи

5./ 4.1.1. метонимия: ‘животно’ – артефакт от животното: ‘изделие от кожата/черупката на животното’ /1 семема/

6./ 4.5. метонимия: ‘животно’ – ‘артефакт с изображение на животното’ 1 семема

7./ 4.3. метонимия: ‘животно’ – ‘действие, подобно на действието на животното’ 0 семечи

8./ 4.4. метонимия: ‘животно’ – ‘животното като мярка’ 0 семечи

Български език:

1./ 2. образна метафора: ‘човек, охарактеризиран по свойство, приписвано на животното’ 127 семечи

2./ 4.2. метонимия: ‘животно’ – артефакт от животното: ‘месо от животното’ 23 семечи

3./ 3. номинативна метафора: ‘част на предмет /предмет, подобна/подобен по свойство (външно или функционално) на животното’ 22 семечи

4./ 4.1. метонимия: ‘животно’ – артефакт от животното: ‘кожа от животното’ 8 семечи

5./ 4.3. метонимия: ‘животно’ – ‘действие, подобно на действието на животното’ 2 семечи

6./ 4.4. метонимия: ‘животно’ – ‘животното като мярка’ 1 семема

7./ 4.5. метонимия: ‘животно’ – ‘артефакт с изображение на животното’ 0 семечи

8./ 4.1.1. метонимия: ‘животно’ – артефакт от животното: ‘изделие от кожата/черупката на животното’ 0 семечи

Основната матрица на тематична група “части на тялото” варира по следния начин:

Руски език:

1./ 2. номинативна метафора: ‘част на предмет/ предмет, подобна/ ен по свойство (външно или функционално) на частта на тялото’ /109 семечи/

2./ 3.4. ‘дейност, свързана с частта на тялото’ 24 семечи

3./ 4. образна метафора: ‘човек, охарактеризиран по свойство, приписвано на частта на тялото’ 20 семечи

4./ 3.2.1. метонимия: ‘заболяване на частта на тялото’ 11 семечи

5./ 3.3.0. метонимия: ‘част – цяло’: ‘човек, обозначен по частта на тялото’ 11 семечи

6./ 3.1.2. метонимия: ‘част от дреха, назована по частта на тялото’ 11 семечи

7./ 3.1.1. метонимия: ‘ястие от частта на тялото’ 5 семечи

8./ 3.1.0. метонимия: ‘артефакт от частта на тялото’ 4 семечи

9./ 3.2.0. метонимия: ‘състояние/ свойство на частта на тялото’ 3 семечи

10./ 3.2.2. метонимия: ‘произход’ 3 семечи

11./ 3.3.2. метонимия: ‘част – цяло’: ‘част на тялото, обозначена по друга част на тялото’ 2 семема

- 12./ 3.3.1. метонимия: 'част – цяло': 'животно, обозначено по частта на тялото' 1 семема
- 13./ 3.5. 'място, обозначено по частта на тялото' 1 семема
- 14./ 3.6. 'частта на тялото като мерна единица' 1 семема

Български език:

- 1./ 2. номинативна метафора: 'част на предмет/ предмет, подобна/ ен по свойство (външно или функционално) на частта на тялото' 61 семеми
- 2./ 3.4. 'дейност, свързана с частта на тялото' 25 семеми
- 3./ 4. образна метафора: 'човек, охарактеризиран по свойство, приписвано на частта на тялото' 16 семеми
- 4./ 3.2.1. 'заболяване на частта на тялото' 11 семеми
- 5./ 3.3.0. метонимия: 'част – цяло': 'човек, обозначен по частта на тялото' 10 семеми
- 6./ 3.1.2. 'част от дреха, назована по частта на тялото' 8 семеми
- 7./ 3.1.1. 'ястие от частта на тялото' 4 семеми
- 8./ 3.2.0. 'състояние/ свойство на частта на тялото' 3 семеми
- 9./ 3.6. 'частта на тялото като мерна единица' 2 семема
- 10./ 3.2.2. 'произход' 2 семеми
- 11./ 3.1.0. 'артефакт от частта на тялото' 1 семема
- 12./ 3.3.1. 'част – цяло': 'животно, обозначено по частта на тялото' 1 семема
- 13./ 3.5. 'място, обозначено по частта на тялото' 1 семема
- 14./ 3.3.2. 'част – цяло': 'част на тялото, обозначена по друга част на тялото' 1 семема

На базата на каталозите на *семантичните преходи* за всеки изследван език се изработват каталозите на *семантичните паралели* в посока чужд език – български език. Да се спрем на някои въпроси, засягащи разбирането на понятията "семантичен преход" и "семантичен паралел" и реализирането им в дадените каталози.

И двете понятия «семантичен преход» и «семантичен паралел» са характерни основно за етимологичните изследвания (Варбот 1968) при семантичния анализ на отношенията на значенията на думите, родството на които в отделни езици се предполага. Трудностите при това могат да бъдат значителни, тъй като близки наглед думи е възможно да имат твърде различни значения.

За етимологичните изследвания според Ж.Ж.Варбот (Варбот 1968) е необходимо разработването както на теория на семантичните преходи, така и на принципите на номинацията. Основна база и на двата типа теории е разграничаването както на езикови закономерности, произтичащи от универсалните черти на човешкото мислене и психика, така и на явления, определящи се от материалната и духовната култура на езиковите носители. Преобладаващите изследвания като правило представят фрагментарни наблюдения, като се използват методът на семантичните паралели и анализът по семантични полета. В тези случаи методът на семантичните паралели се състои в това, че предполагаемото родство на думите в различни езици се доказва чрез случаите на аналогични връзки между значенията.

Напоследък се разработват също така и каталози, посветени на инвентаризацията на семантичните преходи, свързани със семантичната деривация, възпроизводима в историята на различни думи от различни езици (Зализняк 2001, 2006, Грунтов 2007). Подобни каталози, разработени като база данни, вече са реалност (Грунтов 2007) и представят лексикосемантичните изменения, фиксирани в различни езици. Такива бази данни имат за цел да систематизират семантичните изменения с цел да бъдат разработени семантични типологии на езиците.

Използването на понятията «семантичен преход» и «семантичен паралел» в изготвяните от нашия колектив каталози е за обозначаване на синхронни явления при полисемията на предметните имена в съпоставяните езици в рамките на матричния модел на значенията на многозначната дума (Легурска, Веселинов 2001-2002, Легурска 2005, Легурска 2007а). Както вече отбелязахме по-горе, целта на каталозите е да се изследват закономерностите на семантичната деривация в рамките на определени лексикални класове, в случая на отделни групи предметни имена, които се смятат за част от основното лексикално ядро на съпоставяните езици, като се изучава взаимовръзката между лексикален клас, дума, значение и семантичен признак като отделни взаимнозависими параметри при моделирането и инвентаризирането на полисемията в синхронен план, както в отделния език, така и в съпоставителен план.

В този смисъл под семантичен преход в синхронен план разбирам зависимостта между първично и вторично значение от даден тип, изразена на метаезик в тълкуванията на думите. Така например, ако за първично значение приемам ‘определено животно’, семантичният преход се представя като реализация от първичното на образнометафорично значение ‘човек/предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на животното’ със съответните лексикални реализации в даден език (Легурска 2006б). Илюстрация на пълния каталог на семантичните преходи за тематичната група животни в българския, руския и сръбския език е представена в статиите Легурска, Бечева 2006, Легурска, Бечева 2007.

На базата на каталози от подобен тип могат да бъдат извлечени семантичните паралели в синхронен план в дадени двойки езици. За семантични паралели се приемат думите, значенията от даден вид на които съвпадат в тълкуванията си, представени на метаезик. Например, ономасиологичният каталог на семантичните паралели по семантичния преход образна метафора: ‘животно’ – ‘човек/явление, по свойство подобен/подобно на животното’ има следния вид:

1. р. агнец – б. (жертвено) агне	
2. ‘кротък и послушен човек’	2. +
2. р. акула – б. акула	
2.1. ‘човек, който експлоатира’	2.1. +
2.2. ‘хищен човек’	2.2. +
3. р. бабочка – б. пеперуда	
2. ‘жена, която проституира’	2. +
	нощна пеперуда
4. р. баран – б. овен	
2. ‘глупав човек’	2. +
5. р. бирюк – б. вълк-единак	
2. ‘саможив човек’	2. +
6. р. боров – б. шопар	
2. ‘тлъст човек’	2. +
7. р. волк – б. вълк	
2. ‘хищен човек’	2. +
8. р. гиена – б. хиена	
2. ‘хищен човек’	2. +

9. р. **глухарь** – б. **глухар**
2. 'човек, който недочува' 2. +
10. р. **гусыня** – б. **гъска**
2. 'глупава жена' 2. +
11. р. **еж** – б. **таралеж**
2. 'човек, който отговаря лошо на думи и постъпки, струващи му се обидни' 2. +
12. р. **ехидна** – б. **ехидна**
2. 'зъл и коварен човек' 2. +
13. р. **жаворонок** – б. **чучулига**
2. 'човек, който е работоспособен сутрин' 2. +
14. р. **заяц** – б. **заек**
2. 'страхлив човек' 2. +
15. р. **змея** – б. **змия**
2. 'коварен и зъл човек' 2. +
16. **индюк** – **пуяк**
2. 'надменен човек' 2. +
17. р. **ишак** – б. **магаре**
2. 'глупав и упорит човек' 2. +
18. р. **ищейка** – б. **копой**
2. 'човек, който шпионира' 2. +
19. р. **кляча** – б. **кранта**
2. 'кльощава и грозна жена' 2. +
20. р. **кобра** – б. **кобра**
2. 'коварна жена' 2. +
21. р. **кобыла** – б. **кобила**
2. 'едра жена' 2. 'едра жена'
22. р. **кот** – б. **котарак**
2. 'похотлив мъж' 2. +
23. р. **крокодил** – б. **крокодил**
2. 'грозна жена' 2. +
24. р. **крот** – б. **къртица**
2. 'човек, който шпионира' 2. +

25. р. **кукушка** – б. **кукувица**
2. ‘самотен човек’ 2. +
26. р. **курица** – б. **кокошка**
2. ‘глупава жена’ 2. +
27. р. **лев** – б. **лъв**
2. ‘силен и храбър човек’ 2. ‘силен и храбър човек’
28. р. **лъвица** – б. **лъвица**
2. ‘жена, която се ползва с успех сред мъжете’ 2. +
29. р. **лиса** – б. **лисица**
2. ‘хитър и лукав човек’ 2. +
30. р. **медведь** – б. **мечка**
2. ‘тромав човек’ 2. +
31. р. **морж** – б. **морж**
2. ‘човек, който се занимава с плуване през зимата на открито’ 2. +
32. р. **мул** – б. **муле**
2.1. ‘глупав човек’ 2.1. ‘глупав човек’
2.2. ‘човек, който изпълнява безропотно тежка работа’ 2.2. +
33. р. **обезьяна** – б. **маймуна**
2.1. ‘грозен човек’ 2.1. +
2.2. ‘човек, който подражава безсмислено на другите’ 2.2. +
34. р. **овца** – б. **овца**
2.1. ‘покорен и безотговорен човек’ 2.1. +
35. р. **орангутанг** – б. **орангутан**
2.1. ‘грозен и груб човек’ 2.1. +
36. р. **орел** – б. **орел**
2.1. ‘красив, мъжествен и силен човек’ 2.1. +
37. р. **паразит** – б. **паразит**
2. ‘човек, който живее от чужд труд’ 2. +
38. р. **попугай** – б. **папагал**
2.1. ‘човек, който повтаря чужди мисли’ 2.1. +
2.2. ‘ярко облечен човек’ 2.2. +
39. р. **свинья** – б. **свиня**
2.1. ‘мръсен човек’ 2.1. +

2.2. 'глъст човек'	2.2. +
2.3. 'непорядъчен и низък човек'	2.3. +
40. р. слон – б. слон	
2. 'тромав човек'	2. +
41. р. собака – б. куче	
2.1. 'зъл човек'	2.1. +
2.2. 'предан човек'	2.2. +
42. р. сова – б. сова	
2. 'човек, който е склонен да работи вечер и нощем'	2. +
43. р. сокол – б. сокол	
2. 'смел и красив човек'	2. +
44. р. соловей – б. славей	
2. 'човек, който има хубав глас'	2. +
45. р. сорока – б. сврака	
2. 'бъбрив човек'	2. +
46. р. сука – б. кучка	
2.1. 'развратна жена'	2.1. +
2.2. обща негативна характеристика за жена	2.2. +
47. р. трутень – б. търтей	
2. 'човек, който живее от чужд труд'	2. +
48. р. хамелеон – б. хамелеон	
2. 'човек, който бързо променя възгледите си в зависимост от обстановката'	2. +
49. р. червь – б. червей	
2.1. 'нищожен човек'	2.1. +
2.2. 'мъчително чувство'	2.2. +
50. р. шакал – б. чакал	
2. 'хищен човек'	2. +
51. р. щенок – кутре Б2, пале Б3	
2. 'млад и неопитен човек'	2. Б2, Б3 +
52. ягненок – агне	
2. 'кротък и послушен човек'	2.+

В този каталог думите, еквивалентни по първично значение и съотнесени по лексикални двойки в руския език в лявата част и българския в дясната част, реализират съвпадащи значения по прехода на даденото образнометафорично значение, изразени

на метаезик и смятани за семантични паралели в синхрония. Дадените семантични паралели могат да образуват синонимни вериги в междуезиков план.

Така например, значението ‘глупав човек’ се назовава от следните семантични паралели в руския и българския език: р. **баран** – б. **овен**, р. **гусыня** – б. **гъска**, р. **курица** – б. **кокошка**, р. **мул** – б. **муле**; във френския и българския език: фр. **oie** – б. **гъска**; в английския и българския език: а. **donkey** – **магаре**, а. **goose** – б. **гъска**.

Семантични паралели по семантичния преход номинативна метафора: ‘животно’ – ‘част на предмет/предмет, подобна/подобен по свойство (външно или функционално)’ на животното се наблюдават за същата лексикална група “животни” в руския и българския език, както следва:

1. р. **гусеница** – б. **гъсеница**

3. ‘метална верига на колелата в 3. + трактор, танк и др., която прилича на гъсеница’

гусеница танка, трактора, крана, гъсеница на танк, трактор, кран

2. р. **дельфин** – б. **делфин**

3. ‘стил на плуване’ 3. +

3. р. **конь** – б. **кон**

3.1. ‘шахматна фигура, изобразяваща кон’ 3.1.+

3.2. ‘гимнастически уред’ 3.2.+

4. р. **кошка** – б. **котка**

3. мн.ч. ‘приспособление, прикрепено към 3. мн.ч. + обувките за катерене’

В дадените случаи за семантични паралели се смятат лексикалните единици в руския и българския език, които назовават един и същ денотат и се изразяват от лексикални номинации – свързани значения от номинативнометафоричен тип като р. **гусеница танка** – б. **гъсеница на танк**.

В рамките на метонимичните преходи ономаσιологичният каталог на семантичните паралели за руския и българския език има следния вид:

4.1. метонимия: ‘животно’ – ‘кожа от животното’

1. р. **енот** – б. **енот**

4.1. ‘кожа от енот’ 4.1. +

2. р. **заяц** – б. **заек**

4.1. ‘кожа от заек’ 4.1. +

3. р. **илъка** – б. **американски пор**

4.1. ‘кожа от американски пор’ 4.1. +

4. **колонок** – **сибирски пор**

4.1. ‘кожа от сибирски пор’ 4.1. +

5. р. **куница** – б. **златка**

4.1. ‘кожа от златка’ 4.1. +

6. р. **лиса** – б. **лисица**

4.1. 'кожа от лисица' 4.1. +

7. р. **норка** - б. **норка**

4.1. 'кожа от норка' 4.1. +

8. р. **соболь** – б. **самур**

4.1. 'кожа от самур' 4.1. +

4.2. метонимия: 'животно' – 'месо от животното'

1. р. **барашек** – б. **агне**

4.2. 'месо от агне' 4.2.+

2. р. **бычок** – б. **попче**

4.2. 'месо от попче' 4.2.+

3. р. **гусыня** – б. **гъска**

4.2. 'месо от гъска' 4.2.+

4. р. **заяц** – б. **заяк**

4.2. 'месо от заяк' 4.2.+

5. р. **индюшка** – б. **пуйка**

4.2. 'месо от пуйка' 4.2.+

6. р. **краб** – б. **морски рак**

4.2. 'месо от морски рак' 4.2.+

7. р. **кролик** – б. (питомен) **заяк**

4.2. 'месо от заяк' 4.2.+

8. р. **курица** – б. **кокошка**

4.2. 'месо от кокошка' 4.2.+

9. р. **куропатка** – б. **яребица**

4.2. 'месо от яребица' 4.2.+

10. р. **налим** - б. **налим**

4.2. 'месо от налим' 4.2.+

11. р. **омар** - б. **омар**

4.2. 'месо от омар' 4.2.+

12. р. **петух** – б. **петел**

4.2. 'месо от петел' 4.2.+

13. **поросенок** – **прасе**

4.2. 'месо от прасе' 4.2. +

14. **рыба** – **риба**

4.2. 'месо от риба' 4.2. +

15. р. **рябчик** – б. **лещарка**

4.2. 'месо от лещарка' 4.2.+

16. р. **сардина** - б. **сардина**

4.2. 'месо от сардина' 4.2.+

17. р. **сом** - б. **сом**

4.2. 'месо от сом' 4.2.+

18. р. **судак** – б. **бяла риба**

4.2. 'месо от бяла риба' 4.2.+

19. р. **устрица** – б. **стрида**

4.2. 'месо от стриди' 4.2.+

20. р. **утка** – б. **патица/ патка**

4.2. 'месо от патка' 4.2.+

21. р. **форель** – б. **пъстърва**

4.2. 'месо от пъстърва' 4.2.+

22. р. **цыпленок** – б. **пиле**

4.2. 'месо от пиле' 4.2.+

23. **ягненок** – **агне**

4.2. 'месо от агне' 4.2. +

При метонимичните преходи 'животно' – 'действие, подобно на действието на животното', 'животно' – 'животното като мярка', 'животно' – 'артефакт с изображение на животното' семантични паралели в руския и българския език не се наблюдават.

Така инвентаризирането на вторичните значения във вид на ономасиологичния каталог на семантичните паралели може да се разглежда като интегрираща стъпка в постъпателното моделиране на вторичната номинация на предметните имена: на първо място, се установяват общите начини и типове на вторичната номинация в съпоставяните езици в рамките на извършваната съпоставка по матрицата на отделната лексикална група. В тази езикова картина се определят общите и специфичните черти на явлениято: общите черти са представени чрез еднаквите типове и видове вторична номинация, които могат да се смятат за семантични фреквенталии. Разликите се очертават както в рамките на наличието или липсата на даден тип вторична номинация в дадения лексикален клас в конкретния език, така и на по-долното равнище на конкретните лексикални двойки като наличие или липса на дадено вторично значение. На второ място, чрез ономасиологичния каталог на семантичните преходи се оформят лексикалносемантичните отношения на еквивалентност или липсата на такава в рамките на лексикалните двойки по първично значение по двойки езици: руски – български, сръбски - български, чешки – български, френски – български, английски – български. Този каталог показва разместването на матриците в конкретния език и илюстрира типологичните характеристики на вторичното назоваване като определена подредба на значенията в рамките на матрицата за всеки изследван език (Легурска 2007б). На трето място, чрез извличането на семантичните паралели в синхрония в

съпоставяните езици по двойки се фокусира степента на общност между езиците в лексикалната им семантика, която може да се разглежда като отделен семантичен параметър за изучаване на полисемията (Легурска 2008).

Допълнителна част към каталога, отразяващ типологията на начините и видовете вторична номинация е “Обратният каталог на типологията на начините и видовете вторична номинация с водещ български език в съпоставка с руски, сръбски, чешки, френски и английски език”. Обратният каталог е необходима илюстративна “добавка” към първата част на проекта, възприета от членовете на колектива по предложение на съавторката Н.Бечева (Легурска, Панчев 2008). Целта на този каталог е да представи типологията на начините и видовете вторична номинация на предметните имена в обрнат вид с водещ български език, съпоставен с руски, сръбски, чешки, френски и английски език. Такова представяне е сполучливо едновременно оглеждане на лексикалния материал от български език в многоезичен план през призмата на три славянски езика – руски, сръбски и чешки, един романски – френски и един германски – английски. Отделните авторски разработки в табличен вид по първата част на проекта, върху материали от които е съставен обратният каталог, са представени в Българската електронна лингвистична библиотека (белб. нет). Така например е представен в таблица материалът от руски и български език в съпоставка:

Фиг. 1 Фрагмент от тематична група съдове в двойката езици руски-български:

2.	блюдо 2.1. 'съдържанието на артефакта' 2.2. + 3. –	чиния 2.1. + 2.2. + 3.1. 'небесно тяло, по форма подобно на чиния' летяща чиния 3.2. 'артефакт, по функция подобен на чиния' тоалетна чиния 3.3. 'уред-предавател, по форма подобен на чиния' сателитна чиния
	Р ⊃ Б	

Обратният каталог също представлява таблица. Пример:

Фиг. 2 Фрагмент от тематична група съдове в обратния каталог:

б. ведро 2.1. 'съдържанието на артефакта' 2.2. 'артефактът като мярка за вещество'	р. ведро 2.1. 'съдържанието на артефакта' 2.2. 'артефактът като мярка за вещество'	ср. ведро 2.1. 'съдържанието на артефакта' 2.2. 'артефактът като мярка за вещество'	ч. vědro 2.1. 'съдържанието на артефакта' 2.2. 'артефактът като мярка за вещество'	фр. seau 2.1. 'съдържанието на артефакта' 2.2. 'артефактът като мярка за вещество'	а. bucket 2.1. 'съдържанието на артефакта' 2.2. 'артефактът като мярка за вещество'
---	---	--	---	---	--

Представянето на полисемията чрез инвентаризиране на езиковите факти в няколко европейски езика – български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език чрез типология на начините и типовете вторична номинация, ономасиологично представяне на семантичните преходи и ономасиологично представяне на семантичните паралели осигурява основа са съизмеримост, сравнимост и преводимост на лексикалните данни, като по този начин се моделира познанието на явлението вторична номинация в изследваните езици.

Представяният семантичен речник на типологичните характеристики на полисемията на предметните имена в български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език в трите си части води към следните изводи за явлението в многоезичен съпоставителен аспект.

Първата част на речника показва, че вторичната номинация на предметните имена се реализира чрез общи начини в изброените езици: метафора – образна, номинативна и междинен преходен тип – и метонимия. Отделните начини съдържат типове, като правило общи за съпоставяните езици; някои от тях са характерни за част от съпоставяните езици, а други се срещат в материала само на един или няколко езика. Тези обстоятелства са свидетелство за общата принадлежност на съпоставяните езици към един и същ семантичен тип, в рамките на който всеки отделен език съставя своя синхронна езикова картина на полисемията, изразена в различните съотношения на начините и типовете вторична номинация, от една страна, и в различното взаимодействие на семантичните пространства на лексикалните двойки, илюстриращи отделните начини и типове на вторично назоваване.

Ономасиологичните каталози на семантичните преходи, завършващи с пренареждане на основната матрица във всеки отделен език, привличан за анализ, е самостоятелна съпоставителнотипологична характеристика на полисемията на предметните имена.

Ономасиологичният каталог на семантичните паралели е илюстрация на степента на съвпадане между езиците на най-ниското стъпало на общност между езиците, това на отделните семени.

Чрез трите каталога полисемията се представя чрез троен параметър: тематична лексикална група, лексикална единица и семантични множители, експлициращи механизма на явлението в отделния начин и тип вторична номинация в съпоставяните езици – български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език.

Предложените каталози очертават съпоставително-типологичните характеристики на полисемията в съпоставяните езици с фокусиране към общите ѝ черти, които като семантични фреквенталии, представени в “Ономасиологичния каталог на семантичните преходи”, функционират и като *tertium comparationis*.

В рамките на тези преходи всеки един от езиците създава класификационна мрежа, която се споделя от говорещия и слушащия тези езици. Тази мрежа е резултат на комплексното съчетаване на фактори от три посоки: на първо място, това е «картината на света», формирана като резултат от културно-историческия опит на дадения етнос и националната му психология; на второ място, се намира мисленето като резултат от съчетаването на колективното езиково съзнание и индивидуалното езиково съзнание; на трето място, езикът, разпадащ се на два подфактора – езиковата система и езиковата традиция като инерционни подфактори, модифициращи действието на първите два. Езиковите традиции, формирани в резултат на определено историческо развитие на дадения език, създават «номинативна традиция» – тенденции за назоваването на определени обекти от т.н. картина на света по едни или други принципи, записани в “езиковата програма” на представителите на даден етнос. По такъв начин основен

фактор за националната специфика на всеки език стават не толкова културно-социалните условия на говорещите даден език етноси и техният национален менталитет, колкото езиковата система като изходно условие, даденост, в рамките на която се извършва семантичното членение на езиковата картина по представените по-горе семантични (когнитивни) преходи (Козлова 2000, 62).

Последните твърдения модифицират принципа на лингвистичната относителност, която според мнението на Д. Слобин има два варианта – твърд и мек, като езикът е само един от факторите, който влияе на мисленето и поведението (Слобин 2003). Езикът “манипулира” мозъка на носителите, така че те взимат лингвистичната картина на света за истинска картина на универсума. Езикът влияе, води и канализира начина на мислене за света. Като резултат привържениците на твърдия вариант на теорията за лингвистичната относителност на Б. Уорф никога не показват, че езиците определят начина на мислене на езиковия носител, те просто илюстрират лингвистичната относителност (Порсел 2002).

В книгата “Езикови универсалии и типология. От описание към обяснение” М. Пенчева коментира въпроса за моделирането като метод на познание (Пенчева 2006: 488) и изтъква, че то играе централна роля в теорията и практиката на типологията днес. Според авторката, моделирането предполага два момента: 1) създаване на модел и 2) използване на модела за адекватно описание и обяснение на изследвания обект. По този път се изгражда теоретичният модел на контенсивната типология. Според М. Пенчева, контенсивната типология “не създава аналог на обектите или на някакво тяхно състояние, а моделира самия процес на научно познание” и работи не с обекта на описание, а с неговия предмет (Пенчева 2006: 488). Авторката допуска, че е възможно процесът на абстракция да бъде разчленен на степени и конструктите, с които оперира изследователят, да бъдат с различен онтологичен статус. Пример за подобно научно разчленяване, заключава М. Пенчева, е частносистемната типология.

Илюстрация на частносистемна типология е представеният проект, в който се прави модел на полисемията на предметните имена в български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език. Извършваното моделиране по езици има гносеологична функция, като “едновременно интерпретира, обяснява и прогнозира” (Пенчева 2006: 488). На този етап на анализ моделът може да се определи като статичен, тъй като борави само със синхронни езикови факти. Възможно е моделът да бъде превърнат в динамичен, ако се привлекат и диахронни факти, като се предполага, че между диахронните и синхронните подсистеми съществува изоморфизъм.

ЛИТЕРАТУРА

- Апресян 1991:** *Апресян, Ю. Д.* Об интегральном словаре русского языка. – Семиотика и информатика. Вып. 32.
- Апресян 1995:** *Апресян, Ю. Д.* Интегральное описание языка и системная лексикография. – В: Ю. Д. Апресян. Избранные труды, т. II, Школа “Языки русской культуры”, М.
- Апресян 1999:** *Апресян, Ю.Д. и др.* Новый объяснительный словарь синонимов русского языка. Первый выпуск, 2-е издание, исправленное. Школа “Языки русской культуры”, М.
- Архипов 1998:** *Архипов, И. К.* Проблемы языка и речи в свете прототипической семантики. – В: Проблемы лингвистики и методики преподавания иностранных языков. – СПб: Studia Linguistica, 6.
- белб. нет:** Българска електронна лингвистична библиотека. Електронен адрес: www.belb.net
- Бенвенист 1954/74:** *Бенвенист, Э.* Семантические проблемы реконструкции. – В: Э. Бенвенист. Общая лингвистика.”Прогресс” М., 1974 (E. Benveniste. Problèmes sémantiques de la reconstruction. – Word, vol. X, № 2 – 3, 1954).
- Божилова 2003:** *Божилова, М.* Речникът на националния език като познание и самопознание. – Български език, кн. 1.
- Божилова 2006:** *Божилова, М.* Картина ли е “езиковата картина на света”. – В: Светът на речника. Светът в речника. Юбилеен сборник, посветен на 70-г. на чл. кор. дфн Емилия Пернишка. Велико Търново.
- Бондарко 2001:** *Бондарко, А.В.* Лингвистика текста в системе фундаментальной грамматики. – В: Текст. Структура и семантика. Т.1, М.
- Варбот 1968:** *Варбот, Ж.Ж.* Этимология. – Русская речь, №4 (електронен адрес: <http://www.gramota.ru/biblio/magazines/gramota/28-124>)
- Вежбицка 1990:** *Wierzbicka, A.* Prototypes saves: on the uses and abuses on the notion of prototype in linguistics and related fields. – In: Tsohaisidis, Savas L., ed. Meaning and prototypes: Studies in linguistic organization. L., N.Y.: Routledge. 17, 347 – 367 /превод на руски език от Г. И. Кустова: А. Вежбицкая. Прототипы и инварианты. – В: А. Вежбицкая. Язык. Культура. Познание. „Русские словари“, М.
- Виноградов 1994:** *Виноградов, В. В.* Слово и значение как предмет историко-лексикологического исследования. – В: В. В. Виноградов. История слова. М.
- Гак 1977:** *Гак, В. Г.* Сопоставительная лексикология, “Наука”, М.
- Гак 1983:** *Гак, В. Г.* Сравнительная типология французского и русского языков. “Просвещение”, М.
- Гак 1988:** *Гак, В. Г.* Метафора: универсальное и специфическое. – В: Метафора в языке и тексте. “Наука”, М..
- Грунтов 2007:** *Грунтов, И.А.* «Каталог семантических переходов» - база данных по типологии семантических изменений. Електронен адрес: <http://www.dialog-21.ru/dialog>
- Джирартс 1996а:** *Geeraerts, D.* Polysemy. – In: The Encyclopedia of language and linguistics. Pergamon Press, Oxford, vol. 6, 3227 – 3228.
- Джирартс 1996б:** *Geeraerts, D.* Prototype Semantics. – In: The Encyclopedia of language and linguistics. Pergamon Press, Oxford, vol. 6, 3384 – 3386.
- Живон 1986:** *Givón, T.* Prototypes: Between Plato and Wittgenstein. – In: Noun classes and categorization: Proceedings of a Symposium on categorization and noun classification. Eugene Oregon, Oct. 1983, A. Ph. Benjamins.
- Димитрова 1989:** *Димитрова, С.* Лингвистична относителност. “Наука и изкуство”, С.

- Зализняк 2001:** *Зализняк, А. А.* Семантическая деривация в синхронии и диахронии: проект “Каталога семантически переходов”. – Вопросы языкознания, 2001, №2.
- Зализняк 2004а:** *Зализняк, А. А.* Феномен многозначности и способы его описания.. – *Вопросы языкознания*, 2004, № 2.
- Зализняк 2004б:** *Зализняк, А. А.* К типологии семантической деривации. – В: Диалог 2004. VII Международная конференция “Когнитивное моделирование в лингвистике”, Варна.
- Зализняк 2006:** *Зализняк, А. А.* Многозначность в языке и способы ее представления. “Языки славянских культур”, М.
- Кацнельсон 1972:** *Кацнельсон, С. Д.* Типология языка и речевое мышление. “Наука”, Ленинград.
- Козлова 2000:** И.Е.Козлова. Национальная специфика языка как объект лингвистического исследования. – В: Актуальные проблемы русистики. Издание томского университета.
- Костадинова 2007:** *Костадинова, П.* Концептуализация на времето (Изграждане на езиковата картина на света в новобългарския книжовен език).– В. Сб. Национално своеобразие на българския книжовен език през 19 и 20 век. Ръкопис, 2007.
- Кустова 1991:** *Кустова, Г. И. и др.* Словарь как лексическая база данных: об экспертной системе “Лексикограф”. – Научно-техническая информация, серия 2. Информационные процессы и системы, № 11.
- Легурска 1983:** *Легурска, П.* Вторичные лексические номинации конкретных имен существительных. Дисертация за присъждане на научната степен “Кандидат на филологическите науки”, С., 289 стр.
- Легурска 1984:** *Легурска, П.* Тематическая группа и типы полисемии предметных имен (на материале русского и болгарского языков). – Болгарская русистика, № 5.
- Легурска 1985:** *Легурска, П.* Семантичен анализ на вторичните значения на предметните имена в руския и българския език (върху материал от имена, обозначаващи естествени и изкуствени предмети). Ръкопис, С., 115 стр.
- Легурска 1987:** *Легурска, П.* Проблеми на предметната лексика (върху материал от руски и български език). – Съпоставително езикознание, кн. 5.
- Легурска 1988:** *Легурска, П.* Полисемията като метамодел. – В: Проблеми на овладяването на чужд език. “Народна просвета”, С.
- Легурска 1991:** *Легурска, П.* Предметните имена в руския и българския език (теоретични проблеми). Депозирани ръкопис в ЦИНТИ, 128 стр.
- Легурска 1993:** *Легурска, П.* Семантични процеси с редовна проява в рамките на предметната лексика в български и руски. – Съпоставително езикознание, кн.1.
- Легурска 2000:** *Легурска, П.* Абстрактная семантическая структура и ее значение для целей двуязычной лексикографии. – In: Acta Universitatis Nicolai Copernici. Studia Slavica 5, Nauki Humanistyczno-społeczne – zeszyt 343 – 2000.
- Легурска 2002:** *Легурска, П.* Анализ на предметните имена в руския и българския език (теоретични проблеми). – В: Българско езикознание, т.3: Проблеми на българската лексикология, фразеология и лексикография, Академично издателство “Проф. М. Дринов”, С.
- Легурска 2003:** *Легурска П.* Фрагменти от езиковата картина през призмата на вторичното назоваване (основи на научноизследователски проект). – Чуждоезиково обучение, кн. 5.
- Легурска 2004:** *Легурска, П.* Полисемията в рамките на структурно-семантичното и когнитивното изследване на лексиката. – Чуждоезиково обучение, кн. 4.
- Легурска 2005:** *Легурска, П.* Сопоставително-типологически анализ предметной лексики (на материале болгарского, русского, сербского, чешского, английского и

французского языков – представление научно-исследовательского проекта). – In: *Oreaga Slavica*, № 4.

Легурска 2006а: *Легурска, П.* Фрагменти от езиковата картина през призмата на вторичното назоваване. Концепция. Съпоставка: руски и български език. Депозиран ръкопис в ЦИНТИ, 116 стр.; www.belb.net

Легурска 2006б: *Легурска, П.* Съпоставително-типологичен анализ на лексиката в родствени и неродствени езици (Каталози на типологичните характеристики на вторичното назоваване). – *Чуждоезиково обучение*, кн. 6.

Легурска 2007а: *Легурска, П.* За теоретичната основа на проекта “Съпоставително-типологичен анализ на вторичната номинация на предметните имена в български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език. – *Български език*, 2007, кн. 1.

Легурска 2007б: *Легурска, П.* Преподреждане на матрицата при анализ на полисемията в многоезично съпоставително изследване. – *Чуждоезиково обучение*, 2007, кн. 5.

Легурска 2007в: *Легурска, П.* Съпоставително-типологични аспекти на полисемията в родствени и неродствени езици. – В сб.: *Научни изследвания в чест и в памет на академик Иван Дуриданов. Нац. конф. в чест на неговата 85-годишнина на тема “Ономастика. Лексикология. Етимология. Етнолингвистика. Социolingвистика”*. София, 9 – 10 май 2005 г., Велико Търново, 2007.

Легурска 2008: *Легурска, П.* Ономастиологичен каталог на семантичните паралели (върху материал от руски и български език). – *Чуждоезиково обучение*, 2008, № 3.

Легурска, Бечева 2003: *Легурска, П., Бечева, Н.* Некоторые проблемы сопоставительно-типологического анализа предметных имен в русском, сербском и болгарском языках. – *Српски језик*, 2003, број 8/1-2.

Легурска, Бечева 2006: *Легурска П., Бечева, Н.* Съпоставително-типологични аспекти на полисемията при названията за животни (в български, руски и сръбски език). – В: *Српски језик*, број 10/1-2.

Легурска, Бечева, 2008: *Легурска П., Н. Бечева.* Вариране на матрицата при анализ на полисемията на предметните имена в многоезично съпоставително изследване. – *Български език*, 2008, №1.

Легурска, Веселинов 2001/2002: *Легурска, П., Веселинов, Д.* Съпоставка на лексикалните картини на света през различни еталони – *tertium comparationis*. – *Български език*, кн. 2.

Легурска, Веселинов 2006: *Легурска, П., Веселинов, Д.* Съпоставително-типологичен анализ на полисемията (върху материал от тематичната група “оръдия” в български, руски и френски език). – *Съпоставително езикознание*, 2006, кн. 1.

Легурска, Златанов 1985: *Легурска, П., Златанов, И.* Номинативна метафора (върху материал от славянските езици). – *Съпоставително езикознание*, кн. 4.

Легурска, Панчев 2008: *Легурска, П., И.Панчев.* За типологията на начините и видовете вторично назоваване с водещ български език (в съпоставка с руски, сръбски, чешки, френски и английски). – *Българска реч*, 2008, кн. 1.

Легурска, Сираков 1984: *Легурска, П., Сираков, А.* Образна метафора (върху материал от славянските езици). – *Съпоставително езикознание*, кн. 4.

Мелчук, Жолковски 1984: *Mel'cuk, I., Zolkovskij, A.* Explanatory combinatorial dictionary of modern Russian. – *Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 14*, Vienna.

Пенчева 2007: *Пенчева, М.* Езикови универсалии и типология. От описание към обяснение. София.

Пернишка 1993: *Пернишка, Ем.* За системността в лексикалната многозначност на съществителните имена. София.

Пернишка 2006: *Пернишка, Ем.* Времето в нас, в езика и в лингвистиката. – *Списание на БАН*, кн. 5.

- Песина 2005:** *Песина, С. А.* Инвариант многозначного слова в свете прототипической семантики. – Вестник ОГУ, №2. Приложение. Гуманитарные науки.
- Порсел 2002:** *Pourcel, St.* Investigating linguistic relativity. A research methodology. Durham Working Papers in Linguistics, vol. 8. S.s.pourcell@durham.ac.uk
- Робинс 1987:** *Robins, R.H.* Polisemy and the lexicographer. – In: Studies in lexicography. Oxford.
- Слобин 2003:** *Slobin, D.I.* Language and thought online: Cognitive consequences of linguistic relativity. In: Language in mind. Advances in the study of language and thought. Cambridge.
- Толстая 2002:** *Толстая, С. М.* Мотивационные семантические модели и картина мира. – Русский язык в научном освещении, № 1.
- Толстой 1997:** *Толстой, Н. И.* Избранные труды. Т. I, М.
- Трубачов 1964:** *Трубачев, О. Н.* 'Молчать' и 'таять'. О необходимости семасиологического словаря нового типа. – В: Проблемы индоевропейского языкознания. М.
- Трубачов 1988:** *Трубачев, О. Н.* Проблемы семантической реконструкции. – В: Сравнительно-историческое изучение языков разных семей. Теория лингвистической реконструкции."Наука", М.
- Филмор 2000:** *Fillmore, Ch. J.* Tools for Lexicon Building (NSF IRI - 9618838). March 1997 – February 2000.